

УДК 007:304:070(477)(09)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.2/42>**Сидоренко Н. М.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дубецька О. О.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ПРАВО БУТИ ЛЮДИНОЮ: «ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ» НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядаються історичні аспекти боротьби за рівноправність жінок, відстоювання природного права бути людиною, видимою в громадському і професійному середовищі, що знайшли відображення й у пресі ХІХ – початку ХХ ст. Мета цієї статті – визначити основні акценти «жіночого питання», що порушувалося на сторінках преси Наддніпрянської України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Об'єктом дослідження стали періодичні видання кількох губерній, зокрема Волинської, Київської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, де найвиразніше окреслені ті чи інші питання, що стосувалися людської гідності жінки, соціально-економічних і культурно-освітніх проблем, котрі супроводжували емансипаційні процеси. До аналізу залучено такі газети і журнали, як «Вера и жизнь», «Волынская мысль», «Волынские новости», «Голос народа», «Женская газета», «Земский врач», «Одесский голос», «Одесский курьер», «Пчела», «Утро», «Херсонские новости», «Юг», «Южные новости», «Swiat kobiecy» та ін., що виходили в Бердичеві, Києві, Одесі, Ніжині, Харкові, Херсоні, Чернігові.

Простежено, що періодика Наддніпрянщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відображала діяльність жіночих товариств, процеси відстоювання громадянських прав, боротьбу з економічною залежністю, факти мовної ідентифікації професійної сфери. Деякі публікації у шовіністично-монархічних виданнях («Набат», «Глас народ», «Благовест») мали дискримінаційний характер, нерідко викликали дискусії. Національна преса («Громадська думка/Рада», «Рідний край», «Рідне слово», «Жіночий вістник») відстоювала життєве право жінки бути людиною, не тільки прагнути до рівноправності й свободи, а й використовувати свої сили на благо рідного народу. Варто досліджувати «жіноче питання» в аспекті історично-культурних зрізів, тематичного й аудиторного призначення преси.

Ключові слова: періодика, преса, «жіноче питання», права людини, емансипація.

Постановка проблеми. У минулому сховано чимало витоків тих суспільних і державно-національних проблем, що впродовж тривалого часу не були вирішені й часто лишаються актуальними для сьогодення. Історія зберігає немало традицій і практик, що подають духовно-моральні посилення уроки для сучасності. Сьогодні права і свободи людини стали невід'ємними демократичними цінностями, в основі яких – людська гідність і рівність. Ці пріоритети були затверджені в Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005). 20 червня 2022 р. підписано Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська конвенція), де визнано: насильство щодо жінок – це порушення прав людини й форма дискримінації [1].

Важливими нині лишаються й ідеї мовної рівноправності. Сучасні мас-медіа намагаються відродити практику використання фемінітивів, застосовуючи мовну ідентифікацію жінки (рекомендації і правила творення фемінітивів зафіксовано у змінах до нової редакції «Українського правопису» 2019 р.). Це не тільки реабілітація тих звичаєвих і мовних засад, які існували в нашій традиції, а й виявлення поваги до жінок, спроба подолання гендерної асиметрії у комунікації. «Історично творення фемінітивів рухалося паралельно з українізацією», – відзначено на сайті explainer.ua на підставі інтерв'ю з фахівцями у сфері мовознавства. Так, викладачка Українського католицького університету О. Синчак окреслила три основні тези: «Повернення до властиво українських законів нашої мови... Сьогодні жінки видимі в публічному просторі. Саме тому

вони заслуговують на це символічне визнання, яке їм може дати мова. Рівність. Коли говоримо про гендерну рівність, рівний доступ чоловіка та жінки до посад і професій, то це теж про фемінітиви» [2]. Своїми думками з приводу історичних джерел творення фемінітивів із кореспонденткою Радіо Свобода поділилася доцентка М. Брус, стверджуючи: «В українській мові фемінітиви відомі з найдавніших дописемних часів...» [3].

Історичні аспекти боротьби за рівноправність жінок, відстоювання природного права бути людиною, видимою в громадському і професійному середовищі, знайшли відображення й у пресі XIX – початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень. Наукові розвідки О. Смоляр, М. Богачевської-Хом'як, О. Маланчук-Рибак, О. Кісь, О. Стяжкіної, К. Кобченко накреслили поетапні шляхи розвитку жіночого руху в Україні. Журналістикознавчі праці В. Передирій, О. Сушкової, А. Бойко, Н. Сидоренко, А. Волобуєвої, Н. Остапенко, Т. Старченко, О. Поди, О. Хамедової, Х. Астапшевої розкривають нові пресосознавчі аспекти жіночої діяльності на українських землях в різні історичні періоди. Становлення жіночої преси Наддніпрянщини початку XX ст. розглянуто в навчальному посібнику «Гендерні ресурси сучасних мас-медіа» [4].

Нерідко «жіноче питання» поставало в історичних розвідках, де об'єктом дослідження обиралися часописи. Серед таких суспільних явищ розглядалися проблеми торгівлі жінками в міжнародному масштабі наприкінці XIX – на початку XX ст. Поняття «живий товар», «невільниці», «торгівля жінками» присутні в статті М. Кругляк; до джерел залучено публікації газет «Киевлянин» і «Волинь» [5]. Фіктивні шлюби, корумпованість поліції, соціальні умови появи «білих рабінь» на теренах Буковини та Галичини простежували іноземні автори, зокрема дослідниця з Університету Північного Іллінойсу (США) Н. Уінгфілд [6] та професор економіки Віденського університету Ю. Наутц [7]. Американська вчена опиралася на повідомлення німецької і польської преси («Bukowienae Rundschau», «Czernowitzer Tagblatt», «Wiener Illustriertes Extrablatt», «Gazeta Polska», «Wiek Nowy»). Австрійський науковець залучив до своєї розвідки ґрунтовні архівні джерела, статистичні матеріали економічного та правового характеру, наголошуючи на основних фактах: «торгівля жінками йшла пліч-о-пліч з індустріалізацією і глобалізацією», «сектор торгівля була одним з найбільш процвітаючих секторів економіки», чимало «куплених жінок»

на світовому ринку походили з Австро-Угорщини (Буковина, Галичина).

На часі аналіз ширшого спектру періодичних видань Наддніпрянщини, що відображали різне ставлення суспільства до жінок, їхніх обов'язків і прав.

Формулювання цілей статті. Мета цієї статті – визначити основні акценти «жіночого питання», що порушувалося на сторінках преси Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. Об'єктом дослідження стали періодичні видання кількох губерній (зокрема Волинської, Київської, Харківської, Херсонської, Чернігівської), де найвиразніше окреслені ті чи інші питання, що стосувалися людської гідності жінки, соціально-економічних і культурно-освітніх проблем, котрі супроводжували емансипаційні процеси.

Виклад основного матеріалу. До досягнення рівноправності жінки в усьому світі пройшли досить складний шлях. У різні історичні періоди над прагненням жінок навчатися, оволодівати фаховими знаннями, поряд із чоловіками працювати в медицині, юриспруденції, журналістиці самовпевнена частина суспільства насміхалася й однозначно вирішувала «не допускати». Нелогічно відмовляти жінці в праві бути людиною, але навіть у цьому аспекті знайшлися опоненти. Одеське шовіністично-монархічне видання «Набат» опублікувало дискримінаційну зарисовку «Жиночи людь» С-ка. Жінкам загалом відмовлено в належності до категорії людей: «Хіба про жинок – молодьць та дівчат – можно казать, що вони люди?... Ніколи. Вони ближче до пороody обезьянь, бо тільки те и роблять, що обезьяничуть...» (1913. № 4. С. 3; *текст відтворено мовою оригіналу*). Ці ідеї були втілені й у науці, вони близькі до роздумів релігійного філософа М. Бердяєва, який у праці «Смисл творчості (досвід виправдання людини)» (розділ VIII «Творчість і стать. Чоловіче й жіноче. Рід і особистість») стверджував, що жінка – «набагато менше людина», ніж чоловік, вона – «більше природа». Мислитель відчував «глибоку потребу усвідомлення статевої стихії», але жіночий емансипаційний рух за своєю суттю називав «карикатурним, мавпячо-наслідувальним» [8].

Невизнання соціального статусу жінки, її «підневільне» становище в родині, насадження пасивно-репродуктивної ролі, що характеризувалися виключно її «домашніми обов'язками», часто призводили до економічної залежності, експлуатації тілесної краси й привабливості. Вже в другій половині XIX ст. гостро постало питання

про «використання жінок як товару». Харківський часопис «Статистический листок» констатував реальні факти у статті «Проституція в Харкові» М. В. Томашевського (1885. № 1–2). Але й через чверть століття «соціальне зло» лишалося невиліковним. Підтвердженням цьому стали матеріали місцевих газет: «До майбутнього з'їзду по боротьбі з проституцією» Публіциста в харківському тижневику «Юг» (1910. № 8) і «Повія (із спогадів лікаря)» Н. П-кого – «підвал» в «Южном голосе» (1911. № 3).

На початку ХХ ст. торгівля «живим товаром» стала загрозливим явищем у великих містах і провінційних містечках. Кореспондент «Вольнской мысли» У. С-ий вважав, що за масштабами цього бізнесу тодішній Житомир наближався до Одеси. Автор ілюстрував це фактами: всю Чуднівську вулицю заповнили готелі й двори, котрі можна кваліфікувати як «притон», де налічувалося до 66 проституток-жертв. Саме на них сутенери наживали свій капітал, а поліція була безсилою в боротьбі з цією людською експлуатацією. Волинські дівчата потрапляли на ринки Стамбула, Константинополя, Каїра, певно, за «рекомендацією організованої банди» (1911. № 9). У статті «Проституція й аболіціонізм» у цій самій газеті С. Гольденпфенніг ставив конкретні завдання щодо усвідомленого викорінення « нової хвороби»: для звільнення і поступового «вилікування» від цієї соціальної залежності має функціонувати Всеросійське товариство захисту жінок, як це робилось у Західній Європі; необхідний постійний медичний огляд, адже Росія перетворилася в одне з найбільших вогнищ сифілісу в Європі; проституція повинна стояти в центрі уваги не тільки лікарів, а й соціологів (1911. № 44).

Подібна тематика аналізувалась і в інших наддніпрянських виданнях. Особливо пильною була увага до цієї проблеми у часописах Житомира, Одеси й Харкова. Скажімо, «Вольнский вестник» (1904) запропонував цикл дискусійних статей про моральність суспільства, торгівлю жінками й сирітство дітей («Діти і батьки», «Діти-сироти й діти покинуті та ставлення до них суспільства», «Головні причини дітовбивства й підкинуті діти» А. Тельніхіна, «Одинокі дівчата» Юриста, «Подруги життя» А. Толубєєва, «Проституція і її причини» П. Коновалова); «Вольнские новости» (1912–1913) друкували статті й огляди «Торгівля живим товаром у Петербурзі», «Білі рабині», «Сучасний погляд жінки на чоловіка».

Низку публікацій цієї тематики подано на шпальтах газети «Одесский голос» у 1910 р. Це

кореспонденція «Школа розпусти» (№ 100), фейлетон «Зайдемо, любий!» Шантаклера, замітка «Ще про дім побачень» (№ 143), статті «Торгівля живим товаром» (№ 212) і «Торгівля жінками» (№ 260). На сторінках «Одесского курьера» (1911) трапляється чимало заміток у рубриках «По Одесі» та «Остання пошта», де згадуються життєві драми, що відбулися за участю жінок; серед них «Жертва абортів», «Притон розпусти», «Суд над насильниками», а також цикл «Одеська яма» Йорика, де в галереї побутових начерків зображено злодіїв, бідняків, сутенерів, повій. Важливими були публікації аналітичного характеру: «На чому ґрунтується підпорядкованість жінки?» Я. Новикова (одеський журнал «Вопросы общественной жизни», 1901), «Культура і розпуста: чому тільки жінки?» М. Бекера, редактора газети «Голос оптимиста» (1917). Огляд діяльності Всеросійського з'їзду по боротьбі з торгівлею жінками було опубліковано на сторінках тижневику «Рідний край» (1910. Ч 25), де наголошувалося на способах боротьби з проституцією: допомога молодим жінкам в економічному становищі, боротьба з п'янством, поліпшення правового становища жінок, опіка над бездомними дітьми, просвітня праця, влаштування домівок для молодих жінок і притулків для покриток, «ширення совісних поглядів у громадянства на сходіння з жінками» і т.д.

Водночас сильні духом і характером жінки прагнули емансипації. Вони змушені були виборювати право на освіту – від навчання в гімназіях до отримання професійних знань в університетах. Варто згадати публікації «Черниговского листка» (1861–1863), в якому Л. Глібов подавав огляди жіночої освіти і не оминув нагоди надрукувати замітку «Свято жіночої свободи»; матеріали газети «Харьков», зокрема «До питання про організацію жіночих гімназій відповідно до потреб суспільства» Іногороднього (1863. № 81); повідомлення «Жінки – вільні слухачки в Новоросійському університеті» в газеті «Харьковская жизнь» (1906. № 57), «Жіноча сільськогосподарська освіта» (Южные новости. 1906. № 3). Важливий і той факт, що на «курси газетної техніки» (1905–1917) в Одесі під керівництвом літератора, редактора й видавця А. Рабиновича (Чивонибара) запрошувалися «особи обох статей»; на шпальтах місцевої газети «Репортер» друкувались як курсисти, так і курсистки [9].

Таким чином, відбувався демократичний поступ: від елементарних освітніх прав й отримання роботи поряд із чоловіками до нових щаблів

у кар'єрі, науці, громадянському статусі. Свідченням цьому два матеріали в пресі, між якими відстань у 41 рік: «Про допущення жінок на поштову службу» в харківському журналі «Почтовый союз» (1876. № 14) і публікація доповіді аеросекції «Жінки в авіації» на сторінках харківського наукового-політичного органу «Студенческий вестник» (1917. № 3).

Цьому сприяла й цілеспрямована пропаганда рівноправності в суспільстві. Розширювалася мережа жіночих об'єднань: лише в Києві у 1906 р. існувало, за повідомленням газети «Громадська думка», 6 жіночих спілок: Товариство допомоги інтелігентним жінкам, Товариство оборони жінок (боротьба з проституцією), Спілка рівноправності жінок, Товариство зеленого хреста (для учительок), Товариство обопільної допомоги задля жінок (гуртувало християнок), Товариство обопільної допомоги задля трудящих жінок (дбає про «емансипацію, визволення жінок»). Загалом мета всіх зазначених товариств спільна – «розвити свідомість серед жінок, підняти жінок культурно, поліпшити життя жінки».

Активну участь у жіночому русі брали українські письменниці й публіцистки, зокрема О. Пчілка, С. Русова, Л. Жигмайло, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Яновська та ін. Не випадково, на шпальтах щоденника «Громадська думка / Рада» і тижневика «Рідний край» з'являлися публікації про жіночі товариства, зібрання, з'їзди. Так, ще у 1906 р. «Рідний край» опублікував звернення до всіх громадян, які готові боротися за рівноправність і людську справедливість, наголошуючи на необхідності визнання в державному житті «людської і громадянської гідності» жінки [10]. Часопис подав низку повідомлень про жіночу діяльність (1907. Ч. 6), опублікував матеріал про галицьку жіночу газету «Мета» (1908. Ч. 9) і дискусійну статтю «Виховання галицьких українок. «Весняні мрії» Г. Хоткевича (1912. Ч. 11), замітку «Справа вченого жіноцтва» (1911. Ч. 27) і кореспонденцію «Справа вищої жіночої освіти» Гр. Григоренка (1908. № 25) тощо. Серед публікацій «Громадської думки / Ради» – повідомлення «Жінки-юристи» Н. (можливо, Н. Грінченко) і «Жіночі мітинги в Гайдпарку в Англії» Н. Миревич (передрук із преси), «Лист до українського жіноцтва» Л. Жигмайло та нарис «А скільки тих Оришок» М. З. (М. Загірня – псевдонім М. Грінченко).

У грудні 1908 р. відбувся перший всеросійський з'їзд жінок; головою на загальному зібранні при відкритті було обрано В. М. Білоконську, яка

очолювала Товариство взаємодопомоги трудящих жінок у Харкові. Учасники наголошували на необхідності досягнення справедливості у визнанні за жінками їх людських прав для повноцінної участі в усіх сферах життя країни. Варто згадати, що до зазначеного Товариства були залучені письменниці й педагогиня Х. О. Алчевська, докторка історії О. Єфименко, адвокат і публіцист, ідеолог українського самостійництва М. Міхновський (викладав на курсах українську мову) та ін. [11]. Кілька оглядів про роботу жіночого з'їзду вмістили харківська газета «Южный край» та «Херсонские новости». Остання газета подала також роздуми про свободу жінки та її суспільну роль як «сестри Прометея» (стаття «Гідність жінки» В. Іванова).

До обговорення проблем жіночого з'їзду долучилися й автори «Рідного краю». У публікації М. Д. (Миколи Дмитрієва) йшлося про створення української жіночої спілки, яка б свідомо відстоювала національні питання, дбала про рідну освіту, заявляли про «всі пекучі потреби великого краю» [12]. Ще кілька публікацій [13] присвятили цій темі редакторка-видавниця часопису Олена Пчілка, ймовірно, передова стаття «Жіночий з'їзд» (1908. Ч. 39) також належала її перу. Авторка писала: «Загарлива «емансипантка» здається тепер у нас якоюсь комічною постаттю... Змагання жінок наших до освіти, до праці, до громадської діяльності не поменшали, але все те досягається – поскільки може досягатися взагалі – без того кольору, що мали жіночі змагання в 60-ті роки. Змагання ті стали ґрунтовніші, але спокійніші...»; констатуючи насмішкуватість чоловіків, іноді «злість конкурентську», вбачаючи у жінках «суперниць на полі заробітку, успіху в практичному житті» [14, с. 2]. Але основна ідея полягала в тому, щоб на з'їзді було почуте українське слово, щоб учасниці задумалися про національні орієнтири.

Такі українські голоси були ще поодинокими в пресі, хоча періодика Наддніпрянщини час од часу висвітлювала прагнення до рівноправності: щоденна газета «Одесское время» надрукувала повідомлення «Жіноче благодійне товариство подає клопотання про надання жінкам виборчих прав у самоуправлінні» (1912. № 4), бердичівський часопис «Голос народа» (1913) поінформував про «Мітинг суфражисток», журнал «Пчела» (Ніжин, 1916) запропонував кореспонденцію «Як вирішено жіноче питання» П. Мартиновського.

Серед багатьох проблем тогочасного життя, що окреслювалися на шпальтах «Нежинского

голоса» (1914), знайшлося місце для обговорення нових «постатей» у суспільстві – з'явилася публікація «Жінка майбутнього» М. С. (№ 128) про «глибокі внутрішні злами в душі сучасної жінки». Автор розмірковував про «жінку-особистість, жінку, яка усвідомила своє «Я», можливо, болісно зриваючи ланцюги статі». Жінка ХХ ст. здобула риси боротьби – за себе й життя, вміння заробити «шматок хліба», створити свій внутрішній світ, де особисте «тісно переплетене нерозривними нитками з загальнолюдськими відчуттями». Тож висновок зрозумілий: майбутнє належить «новій жінці», «витривалій піонерці прийдешнього», «жінці-людині».

Толерантно відреагувала й редакція щомісячного віро-проповідницького і релігійно-морального збірника (згодом – журналу) «Духовная беседа» (Паволоч) на освітні потреби. Так, у статті «Жіноче питання» зазначено: «Жінки пішли вчитися, вступили на суспільну службу як лікарки, вчительки і таке ін. Треба, щоб жінка, яка здобула освіту, не стала нехтувати своїм безпосереднім призначенням – бути матір'ю і вихователкою прийдешніх поколінь і в той же час виконувала християнський обов'язок допомоги ближньому як педагог, лікарка, акушерка, сестра милосердя тощо. Такому жіночому руху християнство може лише радіти» (1912. Вип. 4. С. 228).

Своєчасні роздуми про становище жінки в суспільстві та її участь у професійному житті опублікував берлінський кореспондент житомирського журналу «Взаимный кредит» І. Блюменфельд. Автор (щоправда, не без деякої іронії) розповідав про розвиток фінансового підприємництва в Німеччині «під розгорнутим прапором рівності статей та емансипації»; ділився спостереженнями про те, як жінки все частіше починали працювати в приватних банках, де вони «фігурували рядовими «ремінгтонками» (від назви друкарської машинки «Ремінгтон» – Н.С., О.Д.), стенографістками, деякі як конторниці, кореспондентки etc. Окремі особи здобули офіцерські звання...» (1910. № 9. С. 4). «Феміністична преса» в Європі почала вимагати прийому жінок на державну службу.

Хоча вибір жіночих професій наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був невеликим, але здебільшого в оголошеннях про пошук чи пропозиції роботи чітко окреслювали статеву належність, використовуючи номінації жіночих сфер діяльності. Це простежується в періодиці різного тематичного спрямування. Наприклад, в «Одесском листке объявлений» трапляються такі оголошення:

«Масажистка А. Ю. Гіппер виконує масаж при хворобах нервових, ревматичних, паралітичних та ін. Жінка зубний лікар В. Мухаринська приймає хворих щоденно... Вчителька музики з Варшавської консерваторії...» (1889. № 36). Київська довідкова газета «Деловой будильник» писала: «Шукаю місце касирки» (1907. № 2). Чернігівський тижневик із питань земської медицини рекламував послуги лікарської практики: «Фельдшерниця бажає отримати місце в земстві... Звертатися до редакції «Земского врача»» (1892. № 4). Перелік подібних оголошень продовжили такі видання, як харківський «Вестник курортов и лечебных учреждений», херсонська газета «Юг», харківські «Южная газета-копейка» та «Утро», одеська преса – «Театральные отголоски», «Ясная заря», єврейський часопис «Гут морген» тощо.

На їхніх сторінках надруковано покажчик лікувальних установ (аптек, аптечних магазинів, лікарень, медичних кабінетів, пологових притулків, санаторіїв), а також перелік осіб, чия діяльність стосувалася зазначених установ (лікарів, акушерок, фельдшерів і фельдшерниць, масажистів і масажисток, механіків, оптиків); зафіксовано такі пропозиції: жінка-лікар М. Коп-Гальпер; Б. С. Рідник, акушерка і масажистка в розділі «Лікарі й акушерки» (Юг. 1909. № 1), «привілейована акушерка Р. Б. Милова», акушерка і масажистка М. М. Халанай (Юг. 1910. № 261), «потрібні: швачка, прачка, куховарка, двірники, лакеї, мамки», робітники й робітничі, жінки-робітничі (Южная газета-копейка. 1914. № 3), «приймання учнів, -иць із зубної техніки та спеціалізації на золоті й фарфорі; касир або касирка потрібні на виїзді в єврейську труп» (Гут морген. 1911. № 495), «акушерка і масажистка С. А. Гальбурт» (Театральные отголоски. 1910. № 21), «Дами і панночки запрошуються для збору оголошень», «Піаністка бажала б мати місце в ілюзіоні або уроки з музики, а також із предметів», «Модистка, бідна вдова, шие дитячі, дамські блузи і переробляє» (Женская газета. 1912. № 3). Літературно-науковий щомісячник «Возрождение» (Кременець, 1906–1908) закликав до релігійно-філософського «гуртування студентів університетів та академій, жінок-студенток педагогічних та медичних курсів». Щоденна політична і літературна газета «Утро» в Харкові надавала пільги для передплати студентам у вищих навчальних закладах, фельдшерам, фельдшерницям і акушеркам (1916. № 293).

«Жіноче питання» і необхідність здобуття громадянських прав і свобод завжди залишалися

подразливими для російського суспільства; чимало дискусійних моментів щодо емансипації відображено на шпальтах релігійної, політичної, масової преси. Нерідко висловлювання про неодмінні жіночі обов'язки й характеристики жіночого образу були цинічними, однобічними, тривіальними. Найчастіше не в унісон із громадськими настроями звучали публікації шовіністичної преси. Зокрема, «орган Харьковского союза русского народа» під назвою «Глас народа» теж обговорював роль жінки в політичному контексті Росії початку ХХ ст. (редакційна стаття «За кого руська жінка?» і «Лист в редакцію» Руської жінки), де висловлювалася однозначна думка: *вона* за облаштування «руського дома» і відповідно російської школи. Дивні аргументи подав Харківець у статті «Модний психоз», який вважав, що країну охопила «університетоманія», а насправді «потрібно працювати!». Подібні роздуми зафіксовано у відкритому листі селянина І. Шеремети про жіночий з'їзд. Він вважав, що всі «борці за якісь права» – це «інтелігентні базіки», 90% із яких не вміють «зварити борщ і думають, що кури ростуть на дереві, а груші несуть кури». Висновок був своєрідним: нехай такі жінки в колоніях при звичаються до «здорової праці», тоді «перестануть нервувати і біснуватися» (1907. № 10).

Загальнодоступний двотижневик «Благовест» (Харків, Ніжин, 1883–1887, 1889–1890) не тільки висвітлював православні інтереси й події, подавав релігійно-моральні тексти, а й звертався до злободенних проблем, серед яких: політичні зміни, роль літератури у провінції, зубожіння народу, запровадження жіночих гімназій тощо. Різного часу вийшли матеріали дискусійного характеру, пов'язані з призначенням жінки та її освітою. Розголос мала стаття священника О. Адамова «До уваги світських жінок» (передрукована з «Таврических епархиальных ведомостей»), продовженням якої стала кореспонденція Патріота про потребу жіночого університету в Росії. Автор ставив питання: для чого це потрібно? І категорично відповідав: «це мода!». Очевидні тут і патріархальні традиції: «лізуть всякі в чоловічі наші університети», жінки цураються «Віри, Царя, Вітчизни і рідних сімей», збільшується кількість «безсімейних жінок і старих дів». Вихід був однозначний: «вищу освіту для обраних жінок завести в Інституті благородних дівичь» (1887. № 12). Дописувач М. Городецький у замітці «Що робити російським жінкам?» (1887. № 17) відштовхувався від «синдрому Анни Кареніної» і категорично стверджував: основне призначення жінки – бути матір'ю, виховувати

дітей, турбуватися про родину. Згодом з'явилася дискусійна стаття «Ідеї П. Боборикіна про шлюб» (1889. № 14), підписана псевдонімом Жінка. Ці роздуми викликали читачів на відверту розмову – згодом надруковано «Відгук з приводу жіночого питання» (1889. № 17) і замітку «Як в Англії утихомирюють норовливих дівичь» (1890. № 1/2).

У журналі Чернігівської єпархії «Вера и жизнь» (1912–1917) опубліковано літературно-психологічний етюд М. Рубцова про релігійність і героїзм жінки у творчості І. Тургенева; автор вважав, що й сам письменник мав «тонку, м'яку – жіночу вдачу», у його творах присутній не тільки «гіпноз жіночої любові», а й сильні та рішучі характери героїнь. Редакція «Черниговского ц.-о. [церковно-общественного] вестника» не обійшла увагою питання жіночої незалежності, що знайшли відображення в матеріалах «Про жіноче виховання» Осоргіна (1916. № 264) і «До питання про церковний вплив на жінок» (1917. № 37, 55), де, з одного боку, наголошувалося на «свободі духу для служіння небесній істині», а з іншого, висловлювалася примарна надія: російські жінки не підуть шляхом англійських суфражисток.

Чимало суперечок і нарікань у суспільстві викликало й прагнення жінки вдягатися «відповідно до часу», бути привабливою і стильною. На Східній Україні доводилося користуватися столичними чи закордонними виданнями, місцеві часописи мод ще не були створені. Але, скажімо, газета «Одесский понедельник» (1913) серед 14 відділів пропонувала «сторінку для дам», які могли оцінити «вбрання з білого шовкового тюлю», «туніку з білого шовку з голубим оксамитом», «жакети, кофточки та шляпи», довідатися про нові тенденції моди. «Крики» та курйози моди присутні і на сторінках ілюстрованого додатку до харківської газети «Утро», з публікацій якої можна було довідатися про те, як парижанки використовують намисто; що «моди дикунів не дають спати європейцям»; популярність паризької шляпи з чорного велюру, що вдягається набакір, закриваючи вухо; відродження «чарівності старовинних мод»; появу вуалетки «мінарет», яка залишає за східним звичаєм відкритими лише очі» (1913. Дод. до № 213 від 8 груд.). Жіноче вбрання й тканини для пошиття нарядів рекламувала щоденна газета «Громадська думка / Рада» (Київ, 1905–1914), де можна було ознайомитися з асортиментом магазину готового вбрання М. та І. Мандал – «розкішний відділ модних спідниць», «горжетки з соболя, сконса, аляска, песця...» (1907. № 45; *текст мовою оригіналу*).

Ілюстрований польськомовний двотижневик «Swiat kobiecy» (Київ, 1916) адресував жінкам «Сторінки модного вбрання», «Курси гаптування», «Життя рукавичок». Редакція опублікувала цикл матеріалів «Про моду», розповідаючи про основні тренди, як-от: сукня-плащ, костюми зі щільного шевйоту, блузки з шифону, короткі жилети, пелерини, капелюшки різноманітних фасонів, переважання кольорів сезону весни-літа 1916 р. (прозорий блакитний, зелений, бронзовий, бежевий, салатний) і т.д. Панянкам пропонувалися окремі фасони (вечірнє вбрання з чорної тафти, оздоблене мереживом і шифоном; вбрання світлого бронзового відтінку з білим вовняним комірцем і вставкою, обшитими тасьмою). У часописі друкувалися статті про роль жінки в нові часи («Світ жінки» та «Жінка і дім» редакторки Є. Змієвської, «Про творчість жінки» С. К., «Жінка в суспільстві» І. Грабовського, «Сильветка шляхетної польки» А. Г.).

Але використання вбрання задля жіночої принадності не всім було до вподоби. Своєрідний «Урок краси» прописано в «листі до жінок» єпископа Михаїла в «Одеском голосе». Автор застерігав: мода – це «істинне павутиння диявола», «влада мішури, спокуса марнославства віддати свою душу за шмаття», «золота мішура утримує в рабстві жінку, її душу і часто тіло», жінка перетворюється у «позолочену ляльку», хоча насправді вона сама є «прикрасою життя». Дрібниці оточення, підступна мода змушують її втрачати природну красу і спокій, поволі «убивають жінку – будівницю сім'ї і життя». Цій залежності, що виявляється як хвороба, легше запобігти, ніж лікувати згодом. Єпископ скористався уроком святого Петра Галатійського, який навчав: «чуже волосся, чужа краса, чужий рум'янець – бунт проти Бога»; при цьому непотрібна розкіш – «крадіжка у голодного, а часто й крадіжка у власних дітей» (1910. № 214).

Закономірно, що жіночі образи й силуети в художній інтерпретації часто з'являлися на шпальтах преси різного тематичного й аудиторного призначення. Не лишилися осторонь дотепних, інколи іронічних сюжетів, співробітники літературної і сатирично-гумористичної періодики. Скажімо, Ф. Гриневич опублікував у двотижневiku «Волна» (Чернігів, 1907–1909) лист-начерк «Жіноча таємниця» та есе «Жінка». Сатиричний вірш «Дружина-курсистка» Малярійного Комара оприлюднено в харківському збірнику «Перлы остроумия» (1911. Вип. 1). «Одесский брачный листок» запропонував контрверсійну публікацію

«Сигари і жінки (паралель)», де автор порівнює «розбірливість у сигарах і жінках», претендуючи на дотепність: «Дим хорошої сигари дурманить голову так само, як і поцілунок гарненької жінки» (1910. Вип. 2). Літературно-художній журнал сатиричного спрямування «Одесская бабочка» (1903) вмістив низку творів: панегірик «Жіночі чесноти» В. П., гумористичний начерк «Шлюб і наші дружини» Ф. Штейна, «Монолог наївної жінки» Ікса, вірші «Жінка» А. та «Жіноча зброя» О. Штейна, цьому ж автору належала й гумореска «Жінка і картина». Насмішка висловлена й у зарисовці анонімного автора А., який «типизував» у дієсловах земне буття жінки: «Народжується, лепече, розмовляє, грає, стрибає, бавиться, навчається, розуміє, слухає, танцює, зустрічається, захоплюється, закохується, зітхає, вірить, боїться, дозволяє, насолоджується, розкаюється, зраджує, надає перевагу, виходить заміж, утримується, сяє, підкорюється, ненавидить, плаче, обманює, прикрашає, зневажає, кидає, змінюється, пліткує, свариться, фарбується, старіє, штукатуриться, пудриться, кокетує, в'яне, бурмоче, вмирає».

У пресі революційних і міжреволюційних періодів початку ХХ ст. обговорювалися питання соціального статусу жінки, зокрема акцентувалася увага на нерівномірності оплати праці у виробничо-промисловій сфері. Так, газета «Одесский курьер» (1911. № 35) подала хроніку виснажливої праці жінок і дітей на місцевих підприємствах. Дописувачка під псевдонімом Робітниця повідомляла про тих, хто займався розвішуванням чаю на фабриці «Висоцький і К^о»: із 400 осіб більшість складали жінки й діти; через 3–4 роки починалися легеневі захворювання, робочий день тривав 9 годин – на кожного припадало приблизно 5 288 пачок або 787,5 фунтів чаю щодоби, зарплата була незначною, літні відпустки не надавали. В рубриці «По заводах і фабриках» кореспондентка С. писала про умови праці модисток: господарі платили 8–15 крб на місяць; перед святами доводилося працювати понаднормово, до 12 годин ночі, за це отримували склянку чаю з невеликою грудкою цукру; дрібні роботи виконували підлітки; чимало господинь лаялися «гірше візників». На сторінках харківського видання «Южная газеткопеейка» І. Павлов розповів про покарання жінок на робочому місці, назвавши їх «рабінями» (1914. № 3); у рубриці «Професійний рух» А. М-р відзначив участь жінок-робітниць, поряд із чоловіками, у травневих страйках (1914. № 39).

У час Першої світової війни жінки надавали посильну допомогу фронту, створювали

«військові підрозділи», працювали сестрами милосердя. Активний автор «Черниговской земской газеты» (1917–1918) Н. Степаненко написав цикл «Біля моря житейського», де в розділі «Жінка» змалював її важку долю та обов'язки у воєнний час; «Известия Нежинского общественного комитета» вмістили замітку «Жіночі військові команди» (1917. № 90); кореспондент харківської газети «Народное дело» (1917) Вл. Шарков запропонував повідомлення «Жіноча рівноправність» і «Жіночі батальйони»; харківський часопис «Земля и воля» (1917–1918) кілька матеріалів присвятив становищу та ролі жінок у період політично-національних змін («Жінка – робітниця» С. А., «Жіночий батальйон смерті», «Жінка», «Дорогу жінці!» Н. Горєвої).

У публікації «Жіноче питання і поточний момент» Б. Субботовського наголошено на нерівності статей, обмеженні політичних і громадянських прав жінок у час виборювання економічної свободи та свободи особистості, політичної перебудови всієї країни. Подаючи як приклад феміністський рух в Англії, автор підкреслив необхідність «демократизації нового ладу» та організаційної єдності жінок у здобутті рівних прав і гарантованих свобод [15]. У 1917 р. активізувалися публікації про вимоги рівноправності на шпальтах місцевої преси. Так, газета «Пролетарий» надрукувала кореспонденції «Лише праця звільнить жінку» і «З приводу жіночого дня» Х. Вільновського, журнал-газета «Волинские народные известия» подала замітку «Дорогу жінці-громадянці».

Часто преса виступала організатором жіночих мас, тому неодноразово подавала різноманітну інформацію про участь жінок у суспільно корисних справах, як-от: допис «Жінки-селянки, організуйтеся!» Л. С. Ізраїліної в газеті «Известия Городнянского уездного исполнительного комитета» (1917. 16 листоп.), Зі шпальт преси лунали заклики про допомогу рідній землі у відповідальний момент, участь у «Позиках свободи», «Фонді перемоги» чи інших акціях. Скажімо, перший номер газети «Бюллетень Черниговского уездного продовольственного комитета» (1917) відкривався закликом: «Чоловіки й жінки! Старці та юнаки! Несіть свої збереження й позичте їх Батьківщині, підписавшись на «Позику свободи»!». Феодосійський міський комітет на шпальтах «Известий городского исполнительного комитета» подав відозву до населення міста, виокремивши також необхідну для перемоги участь жінок: «Громадяни й громадянки! ...Підтвердите це не тільки вірою і надією, а й любов'ю

і мудрістю... Тепер, громадяни й громадянки, кожен може і повинен стати героєм і героїнею!.. Громадянки! Покажіть приклад подвигів, гідних руської жінки!...» (1917. № 4). В «Известиях Черниговского исполнительного комитета» звертає на себе увагу стаття «Де ми, жінки Росії?» М. Орловської, яка рішуче виступила проти війни і збройних конфліктів. Авторка наголошувала: «Якщо не будете інертними, якщо побажаєте всією душею, всім серцем сприяти тому, щоб реформи в країні здійснилися без кровопролиття, то допоможете такій меті здійснитися. Великою буде ваша заслуга перед Вітчизною і перед людством» (1917. № 107).

Не залишилася поза увагою редакційних колегій діяльність жіночих організацій Наддніпрянщини. На першому плані був Харківський жіночий союз, що провадив національно-патріотичну роботу. Тож, посилаючись на плідну працю цієї спілки, місцевий тижневик «Рідне слово» повідомляв про першочергові завдання на ниві виховання: «...Поки зложуться університети, гімназії та другі школи на українській мові, жінка вже тепер виповнює своє діло, бо хто як не рідна мати навчить свою дитину рідної мови, серце кожної жінки-українки мимоволі диктує, що її рідна дитина має говорити по-українськи» (1917. № 5). Подібні заклики декларовано у зверненні «Жінки-українки, єднайтесь!», де йшлося про створення Української жіночої спілки (1917. № 3). На сторожі рівноправності стояв і орган Українського жіночого союзу «Жіночий вістник», зокрема в передовій статті підкреслено: «До працюючого стерна мусила стати і жінка – і стала, і не зріклась цього громадського обов'язку, і по всій своїй силі і зараз працює на користь краю, на користь його людности!» (1917. № 2).

Висновки і перспективи. Таким чином, можна простежити, що періодика Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст. відображала діяльність жіночих товариств, процеси відстоювання громадянських прав, боротьбу з економічною залежністю, факти мовної ідентифікації професійної сфери. Деякі публікації у шовіністично-монархічних виданнях мали дискримінаційний характер, нерідко викликали дискусії. Національна преса відстоювала життєве право жінки бути людиною, не тільки прагнути до рівноправності й свободи, а й використовувати свої сили на благо рідного народу. Варто досліджувати «жіноче питання» в аспекті історично-культурних зрізів, тематичного й аудиторного призначення преси.

Список літератури:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2 (дата звернення: 28.07.2022).
2. Хрищук А. Що таке фемінітиви та навіщо їх вживати? URL: <https://explainer.ua/shho-take-feminitivi-ta-navishho-yih-vzhivati/> (дата звернення: 25.06.2022).
3. Терещук Г. Давня українська мова. Фемінітиви та їхнє походження. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/davnia-ukrayinska-mova/31149104.html> (дата звернення: 25.06.2022).
4. Сидоренко Н. М., Волобуєва А. М., Остапенко Н. Ф. Гендерні ресурси сучасних мас-медіа : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2012.
5. Кругляк М. Е. Торгівля жінками наприкінці XIX – на початку XX ст. на прикладі підросійської України. *Вісник НТТУ «КПІ». Політологія, соціологія. Право.* 2021. № 3 (51). С. 1–18. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/246410> (дата звернення: 25.06.2022).
6. Wingfield, N. “White slave” trafficking in turn-of-the-century Bukovina and Galicia: the experience of imperial Austria’s eastern provinces. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини.* 2014. № 4. С. 14–26. URL: <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/2411-6181.4.2014.50> (дата звернення: 25.06.2022).
7. Наутц Ю. Кампанія по боротьбі з торгівлею жінками в Австрії перед Першою світовою війною. *Україна модерна.* 2017. 27.01. URL: <https://uamoderna.com/md/nautz-traffic-in-women> (дата звернення: 25.06.2022).
8. Бердяев Н. А. Смысл творчества (опыт оправдания человека). Москва, 1916. URL: <https://psylib.org.ua/books/berdn01/txt08.htm> (дата звернення: 15.06.2022).
9. Сидоренко Н. Становлення журналістської освіти на початку XX ст. *Молодий вчений.* 2020. № 9.1 (855.1). С. 106–112.
10. [Звернення]. *Рідний край.* 1906. Ч. 18. С. 11–12.
11. Павлова Т. Г. Харківське товариство взаємодопомоги трудящих жінок (1902–1919 рр.). *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки».* 201. Вип. 18. № 1119. С. 44–49. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/10138/2/06_pavlova.pdf (дата звернення: 29.06.2022).
12. М. Д. До українського жіноцтва. *Рідний край.* 1908. Ч. 9. С. 2.
13. О. П. Українки і їх праця на жіночому з’їзді в Петербурзі. *Рідний край.* 1909. Ч. 8. с. 8; О. П. Українки на першому жіночому з’їзді. *Там само.* 1909. Ч. 9. С. 12–13.
14. Жіночий з’їзд. *Там само.* 1908. Ч. 39. С. 2–3.
15. Субботовский В. Женский вопрос и текущий момент. *Новая газета* (Одесса). 1917. № 13.

**Sydorenko N. M., Dubetska O. O. THE RIGHT TO BE A PERSON: “WOMEN’S ISSUE”
ON THE PAGES OF THE PRESS OF NADDNIPRIANSKA UKRAINE
AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURIES**

The article examines the historical aspects of the struggle for women’s equality, the defense of the natural right to be a person, visible in the public and professional environment, which were also reflected in the press of the 19th and early 20th centuries. The purpose of this article is to determine the main emphases of the “women’s issue” that were raised on the pages of the press of Naddniprianska Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Periodicals of several provinces, including Volyn, Kyiv, Kharkiv, Kherson, Chernihiv, were the object of the study, where certain issues related to the human dignity of women, socio-economic, cultural and educational problems accompanying the emancipation processes were outlined. Such newspapers and magazines as Vera and zhizn, Volynskaya Mysl, Volynskie Novosti, Holos naroda, Zhenskaya Gazeta, Zemsky Vrach, Odessky Holos, Odessky Kurier, Bee, Utro, Khersonskie novosti, Yug, Yuzhnye novosti, Swiat kobiecy etc., published in Berdychiv, Kyiv, Odesa, Nizhyn, Kharkiv, Kherson, Chernihiv, were included in the analysis.

It has been observed that the periodicals of Naddniprianska Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries reflected the activities of women’s societies, the processes of defending civil rights, the struggle against economic dependence, and the facts of linguistic identification of the professional sphere. Some publications in chauvinist-monarchist press (Nabat, Hlas Naroda, Blagovest) had a discriminatory nature and often caused discussions. The national press (Hromadska Dumka / Rada, Ridny Kray, Ridne Slowo, Zhinochy vistnyk) defended the vital right of woman to be a human being, not only to strive for equality and freedom, but also to use their activities for the benefit of the nation.

Key words: periodicals, press, women’s issue, human rights, emancipation.